

Крамар Ю. В. Общественно-культурная жизнь немцев Волыни в 1920–1930-х гг.

Проанализированы формы общественно-культурной жизни немцев Волыни в междувоенный период (1921–1939 гг.). Подчеркнута роль общественных организаций в защите национально-культурных прав немецкого меньшинства. Обращено внимание на взаимоотношения немецкой общины с местной воеводской администрацией, показаны отдельные аспекты польской государственной политики по отношению к немецкому населению Волыни и ее последствия. Выявлена роль немецкой школы и религии (протестантизма) в сохранении этнической и культурной идентичности волыньских немцев.

Ключевые слова: Волынь, немецкое меньшинство, школьное образование, протестантизм, воеводская администрация.

Kramar Yu. V. Social and Cultural Life of the Germans of Volyn in 1920–1930s.

This article analyzes the forms of social and cultural life of the Germans of Volyn in the interwar period. We emphasize the role of the non-governmental organizations in the protection of the national and cultural rights of the German minority. A special attention is drawn to the relations between the local German community and Provincial Administration. We also shed light on some aspects of the Polish state policy concerning the German population of Volyn and the results of this policy. Finally, we point out the role of the German-speaking schooling and religion (Protestantism) in the preservation of ethnic and cultural identity of the Volyn Germans.

Keywords: Volyn, German minority, school education, Protestantism, Provincial Administration.

УДК 39(=161.2/163.2)(477.65)

О. А. Ломака

БОЛГАРИ СЕРЕД УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ (ЕТНОДЕМОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ)

Стаття присвячена аналізу етнодемографічних процесів та змін чисельності болгарського населення за час перебування його на території Кіровоградської області. Висвітлено основні передумови переселення з болгарських земель на терени Кіровоградщини етнічних болгар та особливості їхнього розселення в області. Автором зроблений акцент на конкретному розташуванні (районах) болгарського етносу в області.

Ключові слова: етнодемографічні процеси, етнос, українці, болгар, чисельність населення, Кіровоградська область, Всесоюзні переписи населення 1959, 1970, 1979, 1989 рр.

Історично склалося, що на території Кіровоградської області мешкає значна кількість етнічних груп, що позначилося на етносоціальних, етнокультурних, освітніх процесах, особливо на розвитку матеріальної культури, міждіалектних та міжмовних контактах у регіоні, які трансформувалися в певні різновиди мовних, культурних, національних, релігійних перетворень. Наведене свідчить про необхідність ґрунтовного дослідження тих тенденцій, що виникають у динаміці етнічного складу як на рівні області, так і держави у цілому.

Відповідно до етнічної мапи Кіровоградської області, на її території, окрім корінного етносу – українців, мешкають представники багатьох етнічних меншин. Всього в області проживає понад 80 національностей. Останні Всесоюзні переписи населення 1979 та 1989 років зафіксували скорочення чисельності населення області, зокрема українців, болгар та інших етнічних меншин краю, які не входять в коло наукового інтересу даного дослідження, однак українці становили переважну більшість мешканців у 21 районі та чотирьох містах краю.

Дослідження динаміки чисельності та особливостей територіального розміщення етнічних груп Кіровоградської області можливе завдяки наявним у вітчизняній літературі даним Всесоюзних переписів населення 1959, 1970, 1979, 1989 років та ґрунтовним дослідженням як радянських, так і вітчизняних науковців, таких як: етнографів А.П. Пономарьова, В.І. Наулка [1] та ін., сучасних істориків-краєзнавців С.В. Проскурової та С.І. Шевченка [2].

Метою даної роботи є дослідження демографічних характеристик кіровоградських болгар, котрі проживали на теренах області, та аналіз основних тенденцій етнодемографічних процесів, що відбувалися на Кіровоградщині у другій половині ХХ століття.

У зв'язку з тим, що Всесоюзні переписи населення 1959, 1970 років припадають на період формування адміністративно-територіального устрою області, більш доцільно, на нашу думку, проаналізувати дані переписів за 1979 та 1989 роки, оскільки в цей період остаточно стабілізувався процес формування адміністративно-територіального устрою Кіровоградської області (21 район і 4 міста).

Незважаючи на зміни, що відбулися у період з 1959 до 1989 року у чисельності представників найбільших етносів, що мешкали в області, їх питома вага відносно загальної чисельності населення Кіровоградської області в основному не змінилася. Статистичні дані Всесоюзних переписів населення демонструють, що протягом досліджуваного періоду найчисельнішою національною групою в області залишалися етнічні українці, середня питома вага яких складала у 1979 році – 86,9 %, 1989 році – 85,3 %, але розселення українців по області було нерівномірним.

Болгари в Кіровоградській області у 1979 і 1989 роках представлені на рівні 0,3 % від загального населення області. Ця етнічна група мешкала і мешкає дотепер переважно у Вільшанському районі Кіровоградської області і складала 13 % від загальної кількості населення району [3, с.156]. У сел. Вільшанка та Вільшанському районі Кіровоградської області, крім українців, проживають болгари, росіяни, молдаване, вірмени. Місцем проживання болгарської етнічної меншини є також Добровеличківський район, але у Всесоюзних переписах населення 1979 та 1989 років офіційно не зафіксовано жодних відомостей про чисельність та розміщення болгар у цьому районі [4, с.121–126]. Варто відзначити, що чисельність болгарського етносу на теренах Кіровоградського краю постійно зазнавала чисельних змін в бік постійного зменшення чисельності. Так, у 1959 році, від загальної чисельності населення області їхня кількість становила 4 тис. 441 особа (0,4 %), 1970 р. – 3 тис. 902 особи (0,3 %), 1979 р. – 3 тис. 554 особи (0,3 %), 1989 р. – 3 тис. 148 осіб (менше 0,3 %) [5, с.1–7; 4, с.177; 6, с.5].

Варто зазначити, що болгарський етнос на території Кіровоградської області з'явився задовго до переписів населення. У середині XVIII століття переселенцями із Балкан були засновані села Мартоноша і Панчево Новомиргородського району Кіровоградської області. Першими жителями Великої Виски тоді ж стали болгари, серби, молдаване, а також вихідці з різних губерній Росії [2, с.9–10].

Навесні 1752 року почалося заселення вихідцями з Балкан території сучасної Кіровоградщини, що привело до виникнення військово-землеробського поселення, відомого під назвою Нової Сербії з центром у Новомиргороді. Поселенцям були виділені землі від річки Кагарлик, притоки річки Синюхи (територія сучасного Новоархангельського району), до річки Омельник – притоки річки Дніпра (територія Онуфріївського району) [2].

У 1773 році було засновано кілька болгарських сіл у басейні річки Синюха (Вільшанка та ін.). Найбільш організоване і чисельне переселення з болгарських земель зафіксовано у 1773 році. Восени цього року близько 400 сімей з с. Алфатар біля Селістри, з-під Рушука й Віддіна, а також Добруджі розмістилися в селах Бузького козацького війська – Дмитрівці, Аджамці й Диківці (тепер – села Знам'янського і Кіровоградського районів). Перезимувавши тут, наступного року вони перебралися до постійного місця мешкання у с. Вільшанку. Відомо, наприклад, що великі болгарські поселення Кіровоградської області (с. Вільшанка та ін.), засновані у 1774 році, входили до складу Бугського козацького війська [1, с.17]. 12 листопада 1924 року на території Вільшанського району Кіровоградської області утворено болгарські національні Ради: Добрівська, Вільшанська, Станкуватська, Олексіївська, у 1925 році було створено болгарський національний район – Великобуялицький (Одеська округа) [7, с.113], а 9 грудня 1927 року в Первомайській окрузі був утворений болгарський Вільшанський національний район з населенням 13 тис. 400 осіб [8, с.11].

Переважає більшість болгар мешкає у сільській місцевості, значна частина болгар України живе в селах Одеської, переважно на Ізмаїльщині, а також у Запорізькій областях. Великі островці болгарських поселень є в Кіровоградській і Миколаївській областях, де значна частина болгар мешкає впереміж з українцями. За словами В.І. Наулка, «шлюби між болгарами, що представляли різні станові групи, були виключно рідкісним явищем. Набагато частіше, наприклад, вільшанські болгари одружувалися з українцями» [1].

На відміну від сербів та чорногорців, які практично асимілювалися, болгари зберегли свою етнічну ідентичність завдяки компактному проживанню, консервативному звичаєвому способу життя, глибокій релігійності [2, с.97], певній замкнутості громади [9, арк.1–18]. З часом відбулося деяке розширення географії проживання болгарської діаспори: села Добре, Станкувате, Мала Вільшанка, Мала Мазниця, Вербова Балка (Чорний Ташлик), Оборочне, Доброіванівка, Добрянка, Кацика (Вільшанський район), Тернове, Новостанкувате, Гнатівка, Новомихайлівка, Липняжка, Любомирка (Добровеличківський район) [8, с.11]. У селі Доброму, наприклад, у 1972 році мешкало 66,8 % болгар від загальної кількості населення села (27 % – українці, 3,4 % – молдаване).

Незважаючи на припинення політики коренізації, активну русифікацію системи освіти в сталінські часи, болгари і в другій половині XX століття зберігали свою національну ідентичність.

Збереженню етнічної ідентичності вихідцями з Балкан сприяли також зв'язки Кіровоградщини з Толбухінщиною як споріднених регіонів соціалістичних країн на початку 60-х років XX століття. Щоправда, із заборону Компартії України і розпадом СРСР це співробітництво практично припинилося [2, с.97].

В області болгари складали за чисельністю шосту національну громаду після українців, росіян, молдаван, білорусів, євреїв, серед міського населення Кіровоградщини – п'яту (0,4 %) [2, с.97].

Таким чином, мапа Кіровоградської області є багатоетнічною, однак корінним етносом як історично, так і кількісно є український. Усього в області мешкає понад 80 національностей. Останні Всесоюзні переписи населення 1979 та 1989 років зафіксували зменшення чисельності населення області, зокрема українців та болгар.

Зменшення загальної чисельності населення в Кіровоградській області спричинило скорочення чисельності українців з 1959 до 1989 року на 3 %. Істотною причиною такого скорочення було, насамперед, зниження народжуваності в регіоні.

Проведені дослідження дозволили проаналізувати динаміку етнічного складу населення області. Так, у досліджуваній період значно зменшилась чисельність болгарського (на 29,1 %) та інших етносів області. Українці продовжують становити переважну частину мешканців у всіх районах і містах області. Виняток становили Вільшанський та Добровеличківський райони, в яких значну частину населення становив болгарський етнос.

Вивчення динаміки чисельності етнічного складу населення Кіровоградської області та усіх його складових має стати головним завданням для майбутніх наукових досліджень.

Актуальним, на наш погляд, залишається видання раніше не введених до наукового обігу як статистичних, так і архівних матеріалів та ґрунтовне дослідження цих документів етнологами, демографами, соціологами, мовознавцями, економістами, географами, культурологами з метою всебічного аналізу етнодемографічного, етносоціального та етнолінгвістичного складу населення Кіровоградської області за радянської доби в Україні.

Джерела та література

1. Наулко В.І. Етнічний склад населення Української РСР: Статистико-картографічні дослідження / Всеволод Іванович Наулко. – К.: Наукова Думка, 1965. – 135 с.
2. Шевченко С.І. Болгарська діаспора Кіровоградщини: минулу і сучасне / С.І. Шевченко, В.М. Степанов // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України. Збірник наукових праць V Всеукраїнської науково-практичної конференції 2 – 3 жовтня 2003 року. / Ред. кол.: В.О. Котигоренко /співголова/, М.В. Дедков /співголова/, Н.В. Деркач /співголова/ та ін. – Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ; Сімферополь: Доля, 2003. – С. 96 – 98.
3. Державний комітет УРСР по статистиці: Населення української УРСР (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К., 1990. – 287 с.
4. Держкомстат УРСР: Кіровоградське обласне управління статистики: Населення Кіровоградської області (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – Кіровоград, 1991. – 208 с.
5. Всесоюзная перепись населения 1959 г. Таблицы 3,4: Распределение населения по национальности и родному языку по Кировоградской области (городское и сельское население – оба пола) / Для служебного пользования. – ЦМСС. – 1960. – 7 с.
6. Итоги Всесоюзной переписи населения 1989 г. / Распределение населения по национальности, родному языку и второму языку народов СССР по Кировоградской области. Таблицы 9 с и 10 с (абсолютные данные). Для служебного пользования, экз. № 13. – М.: Государственный комитет СССР. – 1989. – 106 с.
7. Міронова І.С. Чи потрібно було створення національних районів в 1920 – 30-ті роки? / І.С. Міронова // Знаки питання в історії України: українська історія у європейському контексті: Збірник матеріалів II міжнародної конференції / Упор. Є.М. Страшко. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2005. – С. 112 – 116.
8. Проскоченко Д. Болгари і наш край / Д. Проскоченко // Краєзнавці Кіровоградщини – 10-й річниці незалежності України: Матеріали обласної краєзнавчої конференції 22 травня 2001 року. – Кіровоград, 2002. – С. 10 – 16.
9. Наукові архівні фонди рукописних матеріалів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського НАН України. – Ф. 14-5. – Од. зб. 444, 18 арк.

Ломака А. А. Болгары среди украинского населения Кировоградской области (этнодемографический аспект).

Статья посвящена анализу этнодемографических процессов и изменений численности болгарского населения за время пребывания его на территории Кировоградской области. Освещены основные предпосылки переселения из болгарских земель на территорию Кировоградской области этнических болгар и особенности их расселения в области. Автором сделан акцент на конкретном расположении (районах) болгарского этноса в области.

Ключевые слова: этнодемографические процессы, этнос, украинцы, болгары, численность населения, Кировоградская область, Всесоюзные переписи населения 1959, 1970, 1979, 1989 гг.

Lomaka A. A. Bulgarians among Ukrainian population Kirovograd (ethnic and demographic aspect).

The article analyzes the ethnic and demographic processes and changes the size of the Bulgarian people during his stay in Kirovograd region. The basic premise of migration from the Bulgarian lands in the territories of Kirovograd ethnic Bulgarians and features of their settlement in the region. The author focuses on a particular location (districts) of the Bulgarian ethnic group in the region. Historically, in Kirovograd region inhabited by a large number of ethnic groups, which affected the ethnic, social, ethnic and cultural, educational processes, especially in the development of material culture, interdialectal and interlingual contacts in the region, transformed into some kinds of linguistic, cultural, national, religious transformations. The above demonstrates the need for a thorough study of the trends emerging in the dynamics of ethnic composition at both the region and the state as a whole. Bulgarians in the Kirovograd region in 1979 and 1989 are at 0,3 % of the total population. This ethnic group lived and still live mostly in Vilshany district of Kirovograd region and accounted for 13 % of the total population of the district. In the village. Robin and Vilshany district of Kirovograd region, in addition to Ukrainian, living Bulgarians, Russians, Moldovans, Armenians. The place of residence of the Bulgarian ethnic minority is also Dobrovelychkivskyi area, but the All-Union census 1979 and 1989 are not officially registered no information on the number and placement of the Bulgarians in the area. It is worth noting that the number of Bulgarian ethnic territory on the edge of Kirovograd constantly experienced numerous changes in the direction of constant downsizing.

Keywords: Ethno-demographic processes, ethnicity, Ukrainian, Bulgarian, population, Kirovograd region, all-union censuses of 1959, 1970, 1979, 1989.